

Т. З. Гарасимів

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
д-р юрид. наук,
проф. кафедри теорії та філософії права

І. Л. Матвійчук

Держприкордонслужба України,
підполковник, старший офіцер відділу підготовки персоналу ЗхРУ

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ПРАВА

© Гарасимів Т. З., Матвійчук І. Л., 2016

Розкрито положення основних філософсько-правових теорій, спрямованих на пояснення сенсу й сутності права та правопорядку. Показано спільне й відмінне у різноманітних теоретико-методологічних підходах, звернуто увагу на необхідності на сучасному етапі розвитку філософії права побудови інтегративної концепції, котра об'єднувала б позитивні напрацювання існуючих теорій.

Ключові слова: право, правознавство, юриспруденція, концепція, філософема, закон, держава, людина.

Т. З. Гарасимів, І. Л. Матвійчук

ФИЛОСОФСКА КОНЦЕПЦИЯ ПРАВА

В статье раскрыты положения основных философско-правовых теорий, направленных на объяснение смысла и сущности права и правопорядка. Показано общее и отличное в различных теоретико-методологических подходах, отмечена необходимость на современном этапе развития философии права построения интегративной концепции, которая объединяла бы положительные наработки существующих теорий.

Ключевые слова: право, правоведение, юриспруденция, концепция, философема, закон, государство, человек.

T. Z. Harasymiv, I. L. Matviychuk

PHILOSOPHICAL CONCEPT OF LAW

In the article provisions of the main philosophical and legal theories aimed at explaining the meaning and essence of law and order. Shows the common and different in different theoretical and methodological approaches, the necessity at the present stage of development of the philosophy of law build an integrative concept, which would objnull positive achievements of the existing theories.

Key words: law, jurisprudence, concept, filosofema, law, government, man.

Постановка проблеми. Філософія права вивчає специфічний аспект людських дій та їхніх раціональних підстав і цілей, оскільки вони визначаються і регулюються правовими нормами. Правила поведінки тут виконують роль правових норм. Змушені визнати, що вітчизняна юридична наука охоплена кризою, спричиненою, зокрема, кризою її методології. Нині полиці бібліотек переповнені так званими “науковими працями” з юриспруденції, в яких псевдонауковість прикривається деклараціями про використання науковцями діалектичного методу. Насправді ж у таких “творах” не використовується жодний метод. А це означає, що такі опуси не є науковою продукцією, бо без належного використання правильно вибраного методу дослідження вона може

бути лише викладом власних суб'єктивних, а саме волюнтаристських і утопічних оцінок тих чи інших правових явищ або компіляцією чужих напрацювань. У зв'язку з цим чимало публікацій з правознавства здебільшого можна охарактеризувати, за влучним висловом О. М. Костенка, як продукт своєрідної “юридичної алхімії” [1, с. 72].

Аналіз дослідження проблеми. Методологічною основою дослідження стали праці як українських, так і зарубіжних вчених, серед яких: Г. Гроцій, Дж. Локк, О. Розеншток-Хюсси, В. С. Стьопін, В. Вельш, С. Тулмін, Р. Рорті, П. Феєрабенд, Г. Кюнг, В. А. Лекторский, М. В. Попович, В. С. Пазенок, В. С. Пазенок, Г. Кельзен, Г. Дж. Берман та інші. Однак, незважаючи на чималий обсяг наукових публікацій з означеної проблеми, все ще недостатньо висвітлено, на нашу думку, положення основних філософсько-правових теорій, спрямованих на пояснення сенсу й сутності права та правопорядку.

Мета роботи – проаналізувати науково-теоретичні аспекти основних філософсько-правових концепцій права.

Виклад основного матеріалу. Від того, як люди розуміють право, залежить, як вони ним користуватимуться. Якщо, приміром, у сучасній Україні достатньо ознак, що свідчать про недоліки у правокористуванні, то це означає, що існують недоліки і в праворозумінні. Очевидно, має існувати якесь основне питання правознавства, від вирішення якого залежить розуміння права загалом.

У цьому контексті основним питанням правознавства має бути таке: “Право – це витвір природи чи людей? А якщо того й іншого, то яка роль природи і яка роль людей у творенні права?”. Саме від нього виникають усі інші питання правознавства. Є чимало підстав вважати, що основне питання правознавства належно вирішувалося творцями римського права, адже досі воно вражає своєю досконалістю. З огляду на це потрібно особливо зважати на те, як саме творці римського права, зокрема Ульпіан, Ціцерон та інші, ставилися до основного питання правознавства. Принагідно зазначимо, що видатний правознавець Гуго Гроцій вказав на провідну роль ідеї природного права в доктрині римського права. Окрім того, мислитель, розглядаючи історію правознавства, вважав, що правознавство може бути наукою лише тоді, коли визнає участь природи у творенні права. Філософ зазначав, що багато хто досі намагався надати цій галузі наукової форми, але ніхто не зміг це зробити, та й, відверто кажучи, це й неможливо було здійснити, інакше як... відокремивши те, що виникло внаслідок установлення, від того, що виникає з самої природи [1, с. 52]. Ця ідея Гуго Гроція особливо актуальна нині, коли виникає нагальна потреба в модернізації української юридичної науки.

Велике значення для розвитку юриспруденції мала також правова доктрина англійського філософа Дж. Локка. На думку цього мислителя, закони, встановлені в державах, зобов'язують не самі собою, не своїм авторитетом, не якимось ще, а саме відповідно до сили закону природи, що змушує коритися вищим і охороняти громадянський спокій; окрім того, без такого закону силою зброї правителі, може, й могли б примусити натовп підкоритися, але не змогли б зобов'язати його до цього [2, с. 8]. Відтак він підкреслював: “Отже, зобов'язання, що покладається громадянським законом, впливає із закону природи, і ми не стільки змушені силою правителя коритися йому, скільки зобов'язані робити це за природним правом” [2, с. 40]. Відомо, що правова доктрина Дж. Локка про співвідношення “закону природи” і “закону, встановленого в державі” (або “громадянського закону”) була одним із атрибутів Просвітництва і виконала визначальну роль у розвитку сучасного права країн Заходу. Це свідчить про її плідність як справжньої (істинної) науки, тобто про її наукові достоїнства.

Утім, розроблення філософської концепції права може бути успішною за умов урахування тих фундаментальних зрушень, які відбуваються у новітній філософській теорії, тих методологічних інновацій, що істотно змінюють філософсько-світоглядну парадигму взагалі. Про що конкретно йдеться? Зазначимо лише кілька філософських методологічних новацій, урахування яких, на нашу

думку, необхідне для коректного осягнення правової реальності. Насамперед наголосимо на тій обставині, що сучасна філософія по-новому осмислює проблему можливості й необхідності створення наукової світоглядної картини світу, зокрема світу соціального, складовою якого є світ суспільної, людської правосвідомості і правослужняності. Ідея М. Гайдеггера щодо недоцільності побудови “картини світу” (адже вона (картина), на його думку, передбачає існування чогось такого, що постає як метафізична сутність перед суб’єктом – спостерігачем) у наші дні набуває популярності у контексті розроблення нової концепції світосприйняття. Одне з її опорних положень – зняття жорсткої дихотомії об’єкта та суб’єкта. Світ соціальних реалій, зокрема правових, – це не мережа об’єктивних артефактів і незалежних від “спостерігача” подій, а “живе життя”, “життєвий світ” (Е. Гуссерль), сутність якого значною мірою зумовлюється присутністю в цих подіях суб’єкта пізнання та ціннісного судження. Людина “показує себе як така, що починає і продовжує, як творець і творіння, продукт і володар світу, що її оточує ...” [3, с. 143].

Незважаючи на спроби чималої кількості зарубіжних філософів, насамперед західних, елімінувати поняття “об’єкт” із епістемології, ця категорія “вперто” продовжує виконувати свою гносеологічну місію. Усе те, що досліджує вчений, він перетворює на “об’єкт”, забезпечуючи тим самим об’єктивність наукового знання, – вважає відомий російський філософ В. С. Стьопін [4]. Інша річ, що вживання категорій “об’єкт”, “науковий об’єкт”, “об’єктивність” у сучасній теорії відбувається на ґрунті формування нового типу раціональності, з огляду на виявлені обмеження методології “відображення”, “дзеркальності”, відсутності чіткої демаркації “первинності” та “вторинності” у пізнавальному процесі. Становлення нового типу раціональності і, відповідно, нової інтерпретації суб’єкта та суб’єктивності відбувається на ґрунті синтезу космологічних, революційних і антропологічних аспектів світоглядного знання. “Антропний принцип”, який передбачає “включення” людини, її “вбудованість” у будь-який “науковий об’єкт”, що становить предмет її інтересу, є визначальним. “Треба розвинути нову концепцію розуму” [5, с. 126–127], – справедливо зазначає німецький професор В. Вельш. Ця думка, безумовно, заслуговує підтримки. Захист чи “спростування” раціоналізму у його світоглядно-методологічних інтенціях і, відповідно, науковості теорії, природно, зачіпає і таку гносеологічну одиницю, як істина. Сучасна когнітологія демонструє широкий спектр поглядів на проблему істини як такої – від повного заперечення самого поняття “істина” як утілення метафізичного абсолюту, що перебуває за межами емпірії людських суджень, отже, безглузлого й антикультурного (С. Тулмін) [6], до спроби надати істині “нового прочитання”. Згідно з науковою позицією Р. Рорті, наприклад, істина – “це просто найбільш коректна і сильна теорія”, яка не потребує “жодної відповідності реальності” [7]. А для П. Фесрабенда істина – це “абстрактна потвора” [8, с. 57–63]. Утім, спроба позбавити поняття істини світоорієнтувального значення зазнає серйозного опору.

Швейцарський філософ Гвідо Кюнг, констатує, що картезіанська теорія істини як відображення реальності практично покинута всюди, зазначає, що це аж ніяк не означає відмови від пошуку істинного знання. Як зауважує Кюнг, сучасні філософи побоюються, насамперед, вже не нестачі знань істини, а його надміру. Вони замислюються не так над можливостями того, що жодна з ймовірних теорій не відповідає дійсності, як над тією обставиною, що чимало теорій, можливо, їй відповідають [9, с. 48]. Нарешті, для багатьох західних мислителів, прихильників постмодернізму проблема істини вже не має артикульованого значення, адже головним предметом філософської рефлексії для них є “спонтанний життєвий досвід”, факт наявності “множини сенсів”, “несумірності словників” тощо. Для постмодернізму, зокрема, єдиною предметністю є текст.

Прихильники гносеологічного плюралізму активно підтверджують тезу про те, що, перебуваючи у власних різноманітних життєвих світах, люди не володіють єдиною істиною про єдиний світ і не є правильними і справедливими репрезентами цього світу. Та наявність “багатьох різних реальностей” не є підставою для твердження, що ця множина позбавляє сенсу питання про істину та хибність, і тому наука як пошук істини, як спроба зрозуміти світ і людину має зміститися на периферію культури і надати місце іншим типам ставлення до дійсності (довільне витлумачення, гра, містика тощо).

Як влучно зазначає В. А. Лекторський, цих реальностей не може бути нескінченно багато, кожна з них має власні критерії існування [10, с. 32].

Інакше кажучи, визнання існування різних “життєвих світів” і правильності різноманітних практик, зокрема юридичних, не скасовує “націленість на істину”, хоча й ускладнює її пізнання. Під натиском нових знань колишні уявлення про “об’єктивну істину” справді демонструють свою обмеженість. Непереконливими виглядають і традиційні критеріальні показники істини. “Практика не є критерієм істинності, хоч би яким викликом здоровому глузду це звучало, істина може бути виміряна тільки істиною” [11, с. 126]. Тобто вона має бути доведена не лише експериментально, а й теоретично. Людина раціональна тією мірою, якою утворює явища, що відповідають цілям людини, але вона ж водночас ірраціональна, оскільки завжди містить, у мотивах власної діяльності дещо, що суперечить цим цілям. Тобто вона водночас раціональна й ірраціональна. Такий, на перший погляд, релятивістський висновок має бути осмислений і практиками юриспруденції [12, с. 52].

Саме поняття права багатозначне. По-перше, право передбачає певний тип людських стосунків. Вже Арістотель говорив про стосунки в межах суспільного життя, політичного життя (*politike koinonia*). Отже, право – це сукупність норм (чи то зафіксованих у письмовій формі (владою встановлені й опубліковані закони, статuti тощо) чи таких, що визнаються на основі звичаїв (неписане право, звичаєве право)), які регулюють, упорядковують людську поведінку [13, с. 43].

По-друге, право передбачає не просто стосунки між людьми, а такі стосунки, що мають зобов’язувальний характер [14, с. 5–6]. Тобто такі стосунки не можуть бути описані в термінах фізіології або психології. Право – певна “повинність”, “належність” (*das Sollen*). Але, по-третє, право відрізняється від інших зобов’язувальних норм інтенсивністю засобів примусу [15, с. 195]. Право – це публічна система примусу [16], примусовий порядок [13, с. 45]. У зв’язку з цим, справді, можна сказати, що “правова система – це струнка система заходів, одна з головних цілей якої – поінформувати урядові структури, а також пересічних громадян, що дозволено і що заборонено” [17, с. 5]. Але примус як такий – ще недостатня ознака правової системи. Таким спрощеним баченням грішили деякі представники правового позитивізму. Ця позиція, яка підтримувалася радянським правом [18, с. 348], частково сприймається українською правовою думкою [19, с. 215].

Право як примусовий порядок має спиратися на авторитет, який визнається суб’єктами права. Право у вигляді закону не тільки погрожує, а й обіцяє захищати інтереси людей. “У довготерміновому плані право має ґрунтуватися на моральності та особистій зацікавленості”; моральне переконання і право підтримують одне одного [16, с. 9–10]. Визнання обов’язковості правових норм передбачає свободу, вольове рішення, яке бажає або не бажає визнавати щось, або підкорятися чомусь (або комусь). Адже воля людини є принципом її дій. “Людина є принципом вчинків” (*anthropos einai arche ton praxeon*); людина діє у певний спосіб, коли вирішує робити те або інше (*boyle peri ton ayto prakton*). “Право є уприсутненням вільної волі” (*ist Dasein des freien Willens*). Тому під правом розуміється така сфера людського буття, у межах якої стосунки між особами регулюються відповідно до того, у яких різноманітних зобов’язувальних стосунках вони перебувають між собою і водночас протистоять одна одній як самостійні та вільні індивіди. Право упорядковує стосунки між індивідами або між індивідами та спільнотою так, що гарантує свободу самоздійснення індивіда.

Право встановлює надійний порядок спільного життя, орієнтований на ідею справедливості, і тому надає кожному такі обов’язки, які значущі саме для нього [20, с. 1188]. Справедливість же – така специфікація стосунків між індивідами, коли всі вони усвідомлюють себе (Я) рівними щодо певного раціонального принципу. “Право – це щось пропорційне” (*estin to dikaion analogon ti*), а сенс пропорції (*analogia*) – прирівнювання (*isotes*). То ж право – орієнтований на ідею справедливості зобов’язувальний порядок взаємовідношень усередині політично-соціальних груп, або у певному об’єднанні таких груп. Справедливість можлива тільки там, де є рівність перед законом (рівність перед нормами), який уособлює раціональний порядок спільного життя.

Філософія права, будучи філософською дисципліною, конкретизує загальнофілософські питання про сенс людського буття та людських дій, досліджуючи феномени права й держави.

Правознавство, будучи догматичною наукою, досліджує специфічні взаємозв'язки позитивного права, філософія права спрямовує інтереси своїх досліджень до глибин і граничних підстав права [15, с. 197]. Філософія права прагне отримати відповіді на питання про сенс, мету і значущість права, розкриваючи фундаментальні умови буттєвої уприсутненості людини [20, с. 1189]. Правознавство як догматична дисципліна, досліджуючи позитивне, “чинне” право, розглядає право “як воно є” (саме як чинне).

Висновки. Так, філософія права – не юридична наука і відрізняється, передовсім, від правової догматики. Догматика, за міркуванням Канта, “догматичний метод чистого розуму без попередньої критики його власної спроможності” (*das dogmatische Verfahren der reinen Vernunft, ohne vorangehende Kritik ihres eigenen Verm?gens*) [21, с. 1–2]. Отже, догматик мислить на основі передумов, які приймає як істинні без попередньої перевірки. Він мислить *ex datis*. Правовий догматик не запитує про те, що є право, за яких умов, в якому обсязі і яким чином відбувається пізнання права. Це не означає, що правовий догматик мислить некритично. Але навіть там, де він пізнає критично, наприклад, коли він критично витлумачує певну норму закону, він постійно аргументує, не враховуючи за межі чинної системи права (іманентно до системи).

1. Гроцій Г. *О праве войны и мира* / Гуго Гроций. – М., 1956. – С. 52. 2. Локк Дж. *Сочинения* / Джон Локк. – Т. 3. – М., 1988. – С. 8, 40. 3. Розениток-Хюсси О. *Прощание с Декартом* / О. Розениток-Хюсси // *Вопросы философии*. – 1997. – № 8. – С. 143. 4. Стёпин В. С. *От философии науки – к философской антропологии* / Стёпин Вячеслав Семенович; (ред.). *Познающее мышление и социальное действие*. – М., 2004. – 544 с. 5. Вельш В. *Постмодерн. Генеалогия и значение одного спорного понятия* / В. Вельш // *Путь*. – 1992. – № 1. – С. 126–127. 6. Тулмін С. *Концептуальные революции в науке* / Стефан Тулмин // *Структура и развитие науки. Из Бостонских исследований по философии науки*. – М.: Прогресс, 1978. – С. 189. 7. Рорти Р. *Философия и будущее* / Ричард Рорти; [пер. с англ. Т. Н. Благовой] // *Вопросы философии*. – 1994. – № 6. – С. 29–34. 8. Фейерабенд П. *Избранные труды по методологии науки* / Пол Карл Фейерабенд [пер. с англ. и нем. А. Л. Никифорова]; общ. ред. и вступ. ст. И. С. Нарского. – М.: Прогресс, 1986. – С. 57–63. 9. Кюнз Г. *Когнитивные науки на историческом фоне. Заметки философа* / Гвидо Кюнз // *Вопросы философии*. – 1992. – № 1. – С. 48. 10. Лекторский В. А. *Выступление на “Круглом столе”, посвященном обсуждению книги В. С. Стёпина “Теоретическое знание”* / В. А. Лекторский // *Вопросы философии*. – 2001. – № 1. – С. 32. 11. Попович М. В. *Раціональність і виміри людського буття* / Мирослав Володимирович Попович. – К., 1997. – С. 126. 12. Пазенок В. С. *Філософія і право* / В. С. Пазенок // *Проблеми філософії права*. – 2003. – Т. 1. – С. 52. 13. Кельзен Г. *Чисте правознавство* / Ганс Кельзен. – К.: Юніверс, 2004. – С. 43, 45. 14. Utz Arthur F. O. P. *Wesen und Begründung des Rechts* // *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*. – 1961. – 8. Band. – S. 5–6. 15. Schmbs Erwin. *Recht* // *Taschenlexikon Religion und Theologie. Bd. IV. Göttingen, Vandenhoeck*, 1983. – S. 195. 16. Оноре Т. *Про право. Короткий вступ* / Тоні Оноре. – К.: Сфера, 1997. – С. 7, 9–10. 17. Берман Г. Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования* / Гарольд Дж. Берман. – М.: Норма, 1998. – С. 5. 18. *Юридический энциклопедический словарь* / гл. ред. А. Я. Сухарев. – 2-е изд., доп. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 527 с. 19. *Юридичні терміни: тлумачний словник* / Владлен Гнатович Гончаренко [та ін.]; за ред. В. Г. Гончаренка. – К.: Либідь, 2004. – 317 с. 20. *Hommes Ulrich. Recht* // *Handbuch philosophischer Grundbegriffe* (Hgg. Hans Michael Baumgartner und Christoph Wild). Bd. 4. München, Kösel, 1973. – S. 1188, 1189. 21. Kaufmann A. *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart* / A. Kaufmann, W. Hassemer, U. Neumann. – Heidelberg: C. F. Müller, 2004. – S. 1–2.

REFERENCES

1. Grotsii G. *O prave voiny i mira* [O prave voiny i mira]. Moscow, 1956. p. 52.
2. Lokk Dzh. *Sochineniya* [Sochineniya]. T. 3. Moscow, 1988. pp. 8, 40.
3. Rozenshtok-Khyussi O. *Proshchanie s Dekartom* [ProshchaniesDekartom]. *Voprosy filosofii*, 1997. № 8. p. 143.
4. Stepin V. S. *Ot filosofii nauki – k filosofskoi antropologii* [Otfilosofii nauki–kfilosofskoiantropologii]. Moscow, 2004. 544 p.
5. Vel'sh V. *Postmodern. Genealogiya i znachenie odnogo spornogo ponyatiya* [Postmodern.Genealogiyaiz nachenieodnogospornogoponyatiya]. *Put'*, 1992. № 1. pp. 126–127.
6. Tulmin S. *Kontseptual'nye revolyutsii v nauke* [Kontseptual'nyerevolyuetsiivnauke]. *Struktura i razvitie nauki. Iz Bostonskikh issledovaniy po filosofii nauki*. Moscow, “Progress” Publ, 1978. p. 189.
7. Rorti R. *Filosofiya i budushchee* [Filosofiyaibudushchee]. (per. s angl. T. N. Blagovoi). *Voprosy filosofii*, 1994. № 6. pp. 29–34.
8. Feierabend P. *Izbrannye trudy po metodologii nauki* [Izbrannyetrudypometodologiiinauki]. (per. s angl. i nem. A. L. Nikiforova); *obshch. red. i vstup. st. I. S. Narskogo*. Moscow: Progress Publ, 1986. pp. 57–63.
9. Kyung G. *Kognitivnye nauki na istoricheskom fone. Zametki filosofa* [Kognitivnyenaukinaisto richeskomfone.Zametikifilosofa]. *Voprosy filosofii*. 1992. № 1. p. 48.
10. Lektorskii V. A. *Vystuplenie na “Kruglom stole”, posvyashchennom obsuzhdeniyu knigi V. S. Stepina “Teoreticheskoe znanie”* [Vystupleniena “Kruglomstole”, posvyashchennomobsuzhdeniyuknigiV.S.Stepina “Teoreticheskoe znanie”]. *Voprosy filosofii*. 2001. № 1. p. 32.
11. Popovych M. V. *Ratsional'nist' i vymiry lyuds'koho buttya* [Ratsional'nist'ivymirylyuds'kohobuttya]. Kiev, 1997. p. 126.
12. Pazenok V. S. *Filosofiya i pravo* [Filosofiyaipravo]. *Problemy filosofiyi prava*. 2003. Tom. 1. p. 52.
13. Kel'zen H. *Chyste pravoznavstvo* [Chystepravoznavstvo]. Kiev : Yunivers Publ, 2004. pp. 43, 45.
14. Utz Arthur F. O. P. *Wesen und Begründung des Rechts* [WesenundBegründungdesRechts]. *Freiburger Zeitschrift für Philisophie und Theologie*, 1961. 8. Band. pp. 5–6.
15. Schmbs Erwin. *Recht* [Recht]. *Taschenlexikon Religion und Theologie*. Bd. IV. Gttingen, Vandenhoeck, 1983. p. 195.
16. Onore T. *Pro pravo. Korotkyy vstup* [Propravo.Korotkyyvstup]. Kiev: Sfera Publ, 1997. pp. 7, 9–10.
17. Berman G. *Dzh. Zapadnaya traditsiya prava: epokha formirovaniya* [Dzh.Zapadnayatradsitiyaprava:epokhaformirovaniya]. Moscow: Norma Publ, 1998. p. 5.
18. *Yuridicheskii entsiklopedicheskii slovar'* [Yuridicheskiientsiklopedicheskiiislovar'] (gl. red. A. Ya. Sukharev). 2-e izd., dop. Moscow : Sovetskaya entsiklopediya Publ, 1987. 527 p.
19. *Yurydychni terminy: tлумachnyy slovnyk* [Yurydychniterminy:tлумachnyyslovnyk]. (za red. V. H. Honcharenka). Kiev: Lybid' Publ, 2004. 317 p.
20. *Hommes Ulrich. Recht* [Recht]. *Handbuch philosophischer Grundbegriffe* (Hgg. Hans Michael Baumgartner und Christoph Wild). Bd. 4. München, Kösel, 1973. p. 1188, 1189.
21. *Kaufmann A. Einführung in Rechtsphilisophie und Rechtstheorie der Gegenwart* [EinführunfginRechtsphilisophieundRechtstheoriiederGegenwart]. Heidelberg: C. F. Müller Publ, 2004. – S. 1–2.